

МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ, КРОЗ СИНТАКСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА.

Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.
Одјељење за српски језик и књижевност, 2020, 387.

Године 2020. у издању Одјељења за српски језик Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори изашла је нова књига Милоша Ковачевића, једног од најпрепознатљивијих српских лингвиста данас.

Већ сам наслов књиге – *Кроз синтаксу српског језика* – указује нам, између осталог, на континуитет Ковачевићевог бављења синтаксом, будући да нас, између осталог, враћа у 1992. годину, када је светлост дана угледало прво издање његове монографије *Кроз синтагме и реченице*.

Слична је донекле и структурна организација ових двеју монографија: обе су подељене на три целине, с том разликом што је у књизи *Кроз синтагме и реченице* критеријум за структурацију био тежишни аспект проведене анализе (Ковачевић 1992: 4), док се у својој најновијој књизи Ковачевић руководио типом синтаксичке проблематике те тако издвојио следеће три тематске целине: *О синтаксемама и синтагмама* (11–251), *О реченицама и исказима* (251–330) и *О реду ријечи* (330–375).

Осим наведених тематских целина монографија коју овде приказујемо садржи *Уводно слово* аутора (7–9), *Библиографску забиљешку* (379–380), *Регистар имена* (381–387), а на последњим трима непагинираним странама можемо прочитати кратку белешку о аутору.

Пратећи своју концептуалну замисао, Ковачевић је одабрао 16 радова које је све сем једног публиковао током последњих година, тачније од 2018. до 2020. (које године и у ком часопису је сваки од радова први пут био објављен читалац може сазнати из већ поменуте *Библиографске забиљешке*).

Пишући својевремено о глаголу *бити* у руском језику А.М. Пешковски је приметио да је то најапстрактнији глагол међу глаголима и најпунозначнија апстрактна реч у језику (Пешковский 2001: 220). Потврду тога да се ове речи А.М. Пешковског једнако могу односити и на глагол *бити* у српском језику налазимо у раду М. Ковачевића *Глагол бити као модални глагол у саставу сложеног предиката* (13–40), првом од укупно девет колико садржи прва тематска целина. Аутор, између осталог, долази до закључка да реченице у којима је један од конституената предиката модални глагол *бити*, како персоналне, тако и имперсоналне (које су по својој структурној разнообразности бројније), нису у том степену ретка појава у савременом српском језику као што се то у постојећој литератури често истиче.

У наредном прилогу, под заглављем *Шта је то атрибутив* (41–71), М. Ковачевић даје своје, у много чему другачије од постојећих, разрешење дилеме са којим се језичким феноменом сусрећемо када је пред нама синтагма коју чине две именице од којих једна има значење ширег, а друга ужег појма. Као прво, Ковачевић истиче да статус саме синтагме зависи од тога која од двеју именица, одређени или неодређени појам, има статус надређеног члана, а овај међусобни однос чланова синтагме могуће је одредити помоћу следећих критеријума: 1. логичко-семантичког принципа детерминације; 2. принципа хипонимске инклузије, 2. семантичког принципа рестрикције и нерестрикције и 4.

могућности употребе језичких верификатора субординарности (пупут *звани*, по имену и сл.). На крају, аутор закључује да уколико је надређени појам одређени члан (брдо *Стражевица* или дрво *смрча*), синтагма је апозицијска. И обрнуто, уколико је надређени појам неодређени члан (апелатив са значењем ширег појма) – синтагма је атрибутивна.

Да ли се у српском језику значење компензације, поред тога што се реализује као подтип општијег значења, нпр. узрочног или адверзативног, може реализовати као самостално? М. Ковачевић на ово питање даје позитиван одговор у раду *Прилошка одредба компензације* (73–92) и своје становиште утемељује на анализи двеју синтаксичких контекстуално неусловљених конструкција: конструкције са компензационим прилогом *заузврат* и конструкције са предлошким акузативним изразом *у зам(ј)ену за*, који је новијег порекла и који је карактеристичан, пре свега, за новинарски стил:¹ *У замену за губитак суверенитета вазали добијају заштиту.*

Прилог *заузврат*, како то аутор у својој анализи показује, у односу на поменути предлошки израз има ширу дистрибуцију и разнообразнију употребу. Јавља се како у дво-, тако и у монопредикатским реченицама. У двопредикатским (независносложеним и адверзативним), поред функције прилошке одредбе компензације, има функцију конкретизатора значења: *Жртвују свој мир, а шта добијају заузврат? И управо затно нам много нуди, али заузврат доста и узима.* У монопредикатским реченицама посматрани прилог напореда са прилошком има и функцију текстуалног конектора, нпр.: *У великој нагодби Срби би препустили Албаницима већину Косова. Заузврат, Срби би као компензацију добили североистично Косово, које укључује већину српских историјских споменика.*

У закључном делу овог рада аутор констатује: „Компензационе синтагме с тим двјема синтаксичким јединицама представљају и нужан и довољан разлог за закључак о постојању посебне, са другим прилошким одредбама критеријално равноправне, прилошке одредбе компензације” (89).

Даље следи прилог *Укидање амфиболичности координиране копулативне синтагме супституцијом везника «и» везником «а»* (93–113), у ком су предмет анализе синтагме са везником *и* који повезује два истоврсна атрибута те стога остаје нејасно да ли се ради о моно- и хетерореферентним координираним синтагмама, какве нпр. представљају следећи наслови из штампе: *Млади и гладни, Бахати и бесни.*

Наредна тема (*Соматске неконгруентне посесивне синтагме*, 115–140) којом се аутор бави јесу два структурно-семантичка типа соматских посесивних конструкција: 1. атрибушке и 2. синтаксички посредне соматске посесивне синтагме.

У оквиру оба издвојена структурно-семантичка типа Ковачевић даље издваја подтипове² и детаљно их анализира.

¹ Тачније, Ковачевић употребљава термин *новинарски подстил* (у односу на шири публицистички стил).

² Атрибушке соматске посесивне синтагме, у зависности од позиције посесора и поседованог, аутор дели на праве соматске атрибушке посесивне синтагме и соматске атрибушке синтагме са значењем карактеристичне појединости. У оквиру сваког од ова два структурна типа издвојена су два подтипа: 1. соматске посесивне супстантивне синтагме са односом дела и целине и 2. соматске супстантивне синтагме са посесивним односом двају делова тела – већег и мањег.

У групу синтаксички посредованих соматских посесивних синтагми улазе: 1. дативне посесивне соматске конструкције и 2. акузативне посесивне соматске конструкције.

Следећи прилог – *Интердепенденција пермутабилних форми правог и неправог објекта у синтагмама са глаголима «нудити» и «служити»* (141–162) посвећен је једном од типова бифункционалне објекатске конверзије за коју аутор предлаже термин *унтарфункционална конверзија*. Тачније, предмет анализе јесу глаголске синтагме са глаголима *нудити/понудити, служити/послужити* који отварају два објекатска места и у којима лексема којима је објекат изражен, како читамо, подлежу објекатској конверзији: *Нуде/служе их кафом и Нуде/служе им кафу*. Као што из датих примера видимо, уместо неправог објекта израженог инструменталом исту фунџију на себе може преузети прави акузативни објекат, а то неминовно за собом повлачи следеће: лексема у позицији акузативног правог објекта (*их*) мора прећи у дативни неправи објекат (*им*).

Тема објекта актуелна је и раду који следи, а који носи заглавље *Структурно-семантичка анализа конкурентности акузативног и инструменталног беспредлошког објекта* (163–195), о чему је, како каже и сам Ковачевић, писано како у научној, тако и граматичкој литератури, али у вези са чим и даље постоји низ отворених питања. Једно од таквих питања је питање терминологије неуједначности употребе термина *прави* и *неправи објекат* са једне стране, и *директни* и *индиректни* објекат са друге стране. Као што то и обично чини, Ковачевић прво јасно одређује значењски обим кључних термина као средства номинације конкретног језичког феномена, процеса и сл. да би потом своју пажњу усредредио на три типа глагола који дозвољавају употребу поред себе како објекта израженог инструменталом, тако и објекта израженог акузативом. Међу издвојеним трима групама глагола, како резултати истраживања то показују, алтернативност беспредлошког инструментала и акузатива најкарактеристичнија је за синтагме с глаголима са инваријантним значењем ‘померати нешто’ (осим ове лексичко-семантичке групе, у раду се анализирају глаголи са значењем ‘знања, способности, вештине, умећа’ (*говорити, причати, писати*), као и глаголи са унутрашњим (таутолошким) објектом, тачније глаголи *живети* и *спавати*).

На самом почетку прилога *Синонимичност падежних опозитних конструкција* (197–224) аутор даје одређење категорије опозитности и указује на постојање двају основаних типова опозитног значења – *реципрочно* и *нереципрочно*, да би затим под своју истраживачку лупу ставио конструкције нероципрочне опозитности. Резултати до којих аутор долази показали су да од свих анализираних конструкција (укупно 17), посебан статус има синтагма са предлогом *против*, која у било ком контексту реализује опозитно значење. Управо због тога се она при анализи свих осталих издвојених предлошких и беспредлошких падежних форми користи као верификатор опозитног значења. Након овог корака, аутор разматра моделе исказивања синонимног опозитног значења полипредлошким и/или полипадежним формама.

У последњем раду прве тематске целине (*Могућност супституције инструменталног предлога под локативним предлогом у и инструменталним предлогом* с(а)), 225–249) М. Ковачевић, руководећи се правилом интердепенденције као двоструке импликације (тј. у духу Л. Хјелмслева), анализира могућност или немогућност међусобне замене инструменталног предлога *под* локативним

Синтаксичка посредована соматска посесивна синтагма представља конструкцију са тзв. спољашњим посесором, тј. конструкцију «в которой происходит расщепление исходной семантической валентности предиката, заполненной генитивной группой (прототипической функцией которой является выражение possessивного семантического отношения) (Кибрик 2003: 275).

предлогом у или инструменталним предлогом *c(a)*. Прво на нивоу бинарних предлошких релација (*под – у* и *под – са*), а потом на нивоу тренерне предлошке релације (*под – са – у*). Спроведена анализа показује да су дата три предлога супституентна и блискозначна у три семантичка типа именица а) именице с изразито пропратнооколношћу значењем (*пратња, ранг, услови...*), б) именице које означавају социолекатски или етнички маркиран одевни предмет за главу (осим *капе*), нпр. *марама, шешир, фес* и др.), те именице за опрему која човеку служи за деловање у специфичним ситуацијама и/или акцијама, нпр. *ратна опрема, наоружање, шлем, оклоп*.

Први рад (253–262) другог дела књиге (*О реченицама и исказима*) посвећен је управо *реченици* и *исказу* које Ковачевић одређује као два плана (граматички и комуникативни) једне исте језичке јединице.³

Следећи прилог (*Симултаност перфективних предикација у зависно-сложеној временској реченици*, 265–279) аутор започиње критичким освртом на нека од постојећих тумачења бипредикативних /или полипредикативних конструкција са перфективним глаголима у којим је актуелност ситуације S1 потпуно или делимично истовремена са актуелношћу ситуације S2 и/или ситуација S2, S3..., а у односу на тренутак говора. Као и аутори радова на које се М. Ковачевић позива и чије закључкеразматра, дати језички феномен научник сагледава у контексту зависно-сложених временских реченица⁴, те долази до следећих закључака:

- потпуна симултаност у конструкцијама овога типа може се реализовати искључиво уколико у њима фигурира везник *док*: *Док ударих дланом о длан, он несташе*.
- конструкције са везником *кад* (*Сунце још није потпуно ни зашло кад се мјесећ помолио*) могу реализовати значење делимичне симултаности (уз значење изненадне преураћености) искључиво под одређеним лексичко-синтаксичким условима.

У следећем раду, (*Не)супституентност везника «и» и «а» у координираној копулативној реченици* (282–302), М. Ковачевић разматра проблем супституентности ових двају независних везника и закључује да су они међусобно заменљиви у копулативним реченицама са семантичким конкретизатором временског и просторног значења (*Изненада устаје са столице, хода около, а (→и) затим се враћа за сто; Сад путује у Трст, а (→и) оданде мисли даље у Аргентину*) и у копулативним реченицама са релативном независном клаузом уведеном спојем и *то* и/или *а то* (*Никад нисте рекли да сте погрешили, а то (→и то/што) народ не воли*).

У прилогу *О реченицама са спојем «а и» у везничкој позицији* (303–311) предмет анализе јесте спој везника *а* са партикулским интензификатором *и*. Све реченице у којима се овај спој појављује аутор дели на: 1. саставне, нпр. *Неће да раде, а и (→и) не треба да раде* (партикула *и* овде има статус обавезног интензификатора), 2. супротне, нпр. *Домаће штедње у динарима практично нема, а и*

³ Закључак М. Ковачевића одлично кореспондира са запажањем Ј.В. Падучеве: „Исказ и његов однос са стварношћу”: „Поэтому основные проблемы референции это проблемы механизмов и средств актуализации предложения, включенного в речевой акт и превращенного в высказывание” (Падучева 1985: 3).

⁴ Дате конструкције могу се окарактерисати и као таксисне конструкције потпуне или делимичне симултаности. О томе подробније види нпр. у: Храковский 2009, Поповић 2014.

($\rightarrow a$) она у девизама је недовољна (интезификаторска партикула је факултативна) и 3. двозначне (уколико се уместо споја *a* и употреби везник *a*, партикулски интензификатор је факултативан, а у случају да се *a* и замени везником *и* – партикула има статус обавезног интензификатора): *Они су други део одиграли изузетно добро, а и ($\rightarrow a/\rightarrow и$) ми смо им мало помагали.*

Рад *О једном специфичном типу елидирание сложене реченице – компримирание реченице с изричном у форми супротне клаузе* (313–329), посвећен код нас још увек релативно слабо изученој теми елидирања клауза, последњи је рад у оквиру друге тематске целине.

Синтаксичком конверзијом и семантички условљен ред ријечи (333–353) први је од укупно два рада колико садржи треће поглавље или трећа тематска целина (*О реду ријечи*). Аутор овде пред собом поставља, а чини нам се да га и достиже, следећи циљ: „разјашњење улоге семантике и (синтаксичке) конверзивности у «везаној линеаризацији» унутаркомпонентног (синтаксемског) и реченичног реда ријечи” (337).

Прилог *О пермутацији партикуле «н(и)»* (357–378) последњи је у овој, без сваке сумње, занимљивој монографији. На самом почетку рада аутор говори о врстама пермутације партикула, а потом анализира могућности унутарсинтаксемске пермутације партикуле *н(и)* (унутар негираног сложеног глаголског облика, унутар неглаголског предиката и унутар сложеног глаголског предиката), као и могућности унутарклаузалне пермутације посматране партикуле (где у зависности од структурно-семантичког статуса партикуле аутор издваја два типа клаузалне пермутације партикула: а) пермутација у функцији обавезних и б) пермутација у функцији факултативних интензификатора).

Чини нам се да се чак и из овако оскудног прегледа садржаја књиге М. Ковачевића *Кроз синтаксу српског језика* да лако закључити следеће:

- аутор за предмет својих истраживања бира теме које су до сада или остајале ван пажње наших лингвиста, или су пак недовољно изучене, што већ само по себи говори да књига коју смо овде покушали приказати представља озбиљан допринос српској науци о језику;
- у сваком раду аутор јасно дефинише и доследно имплементира одабрану теоријско-методолошку концепцију, што је од изузетног значаја, посебно уколико имамо у виду да ће ова књига засигурно бити незаобилазна и за многе младе надоласеће синтаксичке снаге, па се може рећи да она има велики значај посматрано и из аспекта дидактике;
- велику вредност чини и обиље примера којима аутор поткрепљује сваки свој суд.

Цитирана литература

- Кибрик, Александр Е. Константы и переменные языка. Санкт-Петербург: Алетейя. 2003.
- [Kibrik, Aleksandr E. Konstanty i peremennye iazyka. Sankt-Peterburg: Aleteiia, 2003]
- Падучева, Елена В. Высказывание и его соотносительность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений). Москва: Наука, 1985.
- [Paducheva Elena V. Vyskazyvanie i ego sootnesennost' s deistvitel'nost'iu (referentsial'nye aspekty semantiki mestoimenii). Moskva: Nauka, 1985]
- Пешковский, Александр М. Русский синтаксис в научном освещении. - 8-е изд., доп. — М.: Языки славянской культуры, 2001.

[Peshkovskii Aleksandr M. Russkii sintaksis v nauchnom osveshchenii. - 8-e izd., dop. — M.: Iazyki slaviānskoī kul'tury, 2001]

Поповић, Људмила. Контрастивна граматика српског и украјинског језика: таксис и евиденцијалност. Београд: САНУ, Одбор за српски језик у поређењу са другим језицима, 2014.

[Popović, Ljudmila. Kontrastivna gramatika srpskog i ukrajinskog jezika: taksis i evidencijalnost. Beograd: SANU, Odbor za srpski jezik u poređenju sa drugim jezicima, 2014]

Храковскиј, Виктор С. Таксис: семантика, синтаксис, типологија. Типологија таксисних конструкциј. Отв. редактор В.С. Храковскиј. Москва: Знак, 2009, 11–113.

[Khrakovskii Viktor S. Taksis: semantika, sintaksis, tipologija. Tipologija taksisnykh konstruktšii. Otv. redaktor

V.S. Khrakovskii. Moskva: Znak, 2009, 11–113]

Драгана Керкез
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
draganakerkez@hotmail.com